

(С. 182).

З українських поетів Віктор Вербич найближчий мені до Євгена Плужника. Варто статтю таку написати, порівняльну.

Бо як і в плужниківському "Галілеї", найбільше потребую у вербичівській поезії рядків, які просто люблять, художньо фіксують життєвий безмір, а не стараються змінити його, поезію без ідеологій та акцентів, адже мистецтво - самостійний космос, навіть якщо він надихається бажанням тотального перетворення буття:

* * *

(С. 27).

Телефоную учора до свого давнього друга Віктора Вербича, який нещодавно поїхав (виїхав?.. - не люблю лізти в душу) із Луцька до батьків, у своє дитинство, до себе... до нас...

- Що робиш? - запитую, - Вікторе!..
- Кошу траву...

І мені затишно, просто, світло.
Як і має бути біля справжньої Поезії, яка, звичайно, несучасна, бо вічна.

Так і треба жити...



МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ ЛІЛЕЄВ (1849–1911): ДОСЛІДНИК, АРХЕОГРАФ ТА БІБЛІОГРАФ ЧЕРНІГІВСЬКИХ РУКОПИСНИХ КОЛЕКЦІЙ ТА КНИЖКОВИХ ЗІБРАНЬ

Одним з видатних археографів та бібліографів Чернігівщини є історик церкви, бібліотекар, археограф та бібліограф Михайло Іванович Лілеєв (1849–1911), який зробив значний внесок не лише в історію цього краю, дослідження пам'яток історії та культури, а й в методологію та методику наукового опису рукописних книг і цінних книжкових зібрань.

У 70–80-х роках ХІХ ст. ця діяльність мала велике значення для розвитку української археографії рукописної книги та стародруків на Чернігівщині, оскільки доля розпорядилася так, що він був не лише викладачем, а й особою, причетною до формування двох великих бібліотек - Чернігівської духовної семінарії та Історико-філологічного інституту князя Безбородька. Разом з тим для вітчизняної археографії та бібліографії ця постать маловідома. Певну інформацію можна отримати лише з короткого біографічного нарису, підготовленого О.Б. Коваленком для біобібліографічного довідника “Українські архівісти” (К., 1999) [1].

М.І. Лілеєв упродовж 1874–1878 рр. не лише викладав у Чернігівській духовній семінарії, а й завідував її бібліотекою. Ця книгозбірня мала багато цінних рукописів, стародруків, однак її рукописний відділ до цього не був впорядкований, багато рукописних книг та архівних документів не було внесено в каталоги та інвентарні книги, хоча рукописами активно користувалися. Таке становище викликало появу його наукового каталога “Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии”, що вийшов друком в Санкт-Петербурзі у 1980 р. і який містив опис 201 пам’ятки переважно походження Чернігівського регіону [2]. Виходом цього наукового каталогу М.І. Лілеєв не лише ознайомив наукову громадськість, істориків та філологів зі складом бібліотеки Чернігівської духовної семінарії, а й сприяв, на його власну думку, запобіганню розкрадання тих історичних джерел, яких було багато втрачено через відсутність обліку в попередні часи [3].

Ця робота проводилася в руслі масштабної кампанії з облікового опису рукописних колекцій, пошуків стародруків, виявлення історичних пам’яток, що розгорнулася не лише під егідою Синоду, а й Російського археологічного товариства і впливала на діяльність у галузі опису рукописних книг та стародруків у духовних та світських бібліотеках. До часу виходу каталога М. Лілеєва вже набули поширення наукові описи Московської синодальної бібліотеки А. Горського та К. Невоструєва, А.Є. Вікторова – рукописних книг В.М. Ундольського, описи А. Попова, Д. Прозоровського [4]. На території України вийшли каталоги М.І. Петрова, який видав опис рукописів Церковно-археологічного музею Київської духовної академії [5] та Т. І. Біленького – церковно-богослужбових книг зі збірки комітету для історико-статистичного опису Подільської єпархії [6]. Вони слугували бібліографічними довідниками для атрибуції рукописних пам’яток, подавали приклад ставлення до рукописної старовини.

Основна науково-археографічна діяльність щодо описування різноманітних зібрань, бібліотек, музейних фондів, приватних колекцій розвивається в Російській імперії та Україні у 80-х роках ХІХ ст. – 10-х роках ХХ ст. [7]. Тому каталог (опис) М. Лілеєва випереджає подібні видання багатьох археографів С.-Петербурга і Москви, при цьому ґрунтується на основних наукових принципах опису, що сформувалися остаточно лише на початку ХХ ст.

До них належить вимога встановлення дати пам’ятки, її назви, складу, необхідність вказувати маргіналії та записи, наводити відомості щодо походження, збереженості фонду. У вступі автор розкриває основні завдання праці: показати зміст зібрання, колишніх власників, визначити особу автора, переписувача, у разі можливості – дату укладання рукопису, мову, повні відомості щодо постатейного складу кожного рукопису та збірника, назву, літературу, що дотична до теми, бібліографічні відомості, показати збереженість тексту та рукописів. До безсумнівних позитивів цього каталога можна віднести й передачу усіх змістовних записів на краях аркушів.

Він вказує на жертводавців духовного чину, зокрема Кирила Лящевецького,

Філарета Гумилевського та інших. Значна кількість рукописів надійшла за розпорядженням єпархіального керівництва як з місцевих монастирів, так і за власною ініціативою настоятелів - тому у кожному описі подаються відомості, від кого і за яких обставин рукопис надійшов до Чернігівської семінарії. Так, за поданою в каталозі інформацією, найбільша кількість надходжень відбулася з Новгород-Сіверського Спаського, Максаківського Никодимівського та Єлецького монастирів.

Каталог складається з декількох прийнятих на той час розділів. Перший розділ – богословський. До його складу увійшли Святе письмо та його тлумачення; богословські твори канонічного змісту, повчання та духовні твори, збірники повчань святих отців [8].

Серед рукописних книг цього розділу можна вказати на 2 Книги царств; псалтирі, книгу Іова, притчі та повчання, розкольницькі Євангелія XVII ст., написані напівуставом, з відповідним оформленням та в оксамитовій оправі. У складі семінарійської бібліотеки зберігалася цінна книга архімандрита Іустина, ректора Чернігівської семінарії, підручник Рамбаха з герменевтики, навчальні курси Києво-Могилянської та Київської духовної академії (кінця XVII – XIX ст.), значна кількість рукописів написана латиною, передусім теологічні трактати, в тому числі на пергамені – зі Львова (XVII – XVIII ст.), а також латинські курси з Новгород-Сіверського монастиря (XVII – XVIII ст.) [9].

Основу зібрання склали колекція Чернігівського колегіуму, храмів та монастирів, пожертвувань від приватних осіб. Бібліотека отримала значну кількість вилучених адміністративним чином у стародубських та вітківських розкольників рукописних книг внаслідок введення у семінарське навчання курсу з історії розколу за відповідними указами 40-х років XIX ст. На думку М.І. Лілеєва, відділ розкольницьких рукописів виявився найцікавішим, і він надалі продовжував дослідження з історії розколу, опублікував декілька наукових праць, у тому числі такі, що друкувалися по розділах на сторінках окремих томів “Известий Историко-филологического института князя Безбородко” (“Материалы для истории раскола на Ветке и в Стародубе в XVII–XVIII вв.” – Т. 12–14; “Из истории раскола на Ветке и в Стародубе” – Т. 19, 21). Наукові дослідження щодо історії розколу в Україні XVII–XVIII ст. складають значну кількість рукописних праць М.І. Лілеєва, що зберігаються в його особовому архіві в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ, ф. 127).

Крім 94 релігійних рукописних книг, у каталозі містилися 54 рукописні книги історичного змісту, що розміщені у другому історичному розділі. Серед них – два хронографи XVII ст., список Літопису Леонтія Боболінського з реєстром князів чернігівських, опублікованим у додатках до Літопису Грабянки [10], компакти архівних документів XVII–XVIII ст. (у тому числі збірка листів Лазаря Барановича, універсали гетьманів Мазепи, Самойловича, Івана Скоропадського, Юрія Хмельницького, укази російських царів тощо) [11]. Ці акти також стали джерельною базою для історичних досліджень самого М. Лілеєва.

Третій розділ каталога – рукописи навчального характеру, рукописні твори з філософії, риторики – головним чином “старої” київської школи (КМА), а також трактати, багато з них латинською мовою (в тому числі “Коментарії” Петра Ламбардського) [12]. Каталог містив також курси викладачів семінарії, зустрічаються й книги з Харківського колегіуму, зокрема “орації” і лексикони латиною та грецькою мовою.

Із книг К. Ляшевецького, крім інших, до зібрання Чернігівської семінарії увійшла й збірка поезій XVIII ст.[13].

В останньому розділі – “Різне” – поміщені описання 5 рукописів, у тому числі подарована К. Ляшевецьким політична географія (видана в СПб. у 1745 р., переписана в другій половині XVIII ст.) та рукописна “Трудолюбивая пчела” за 1759 р. (за січень–квітень – з Максаківської обителі).

На жаль, за відомостями О.Б. Коваленка, дослідника спадщини М.І. Лілеєва, цінна бібліотека семінарії загинула під час Великої Вітчизняної війни [14]. Отже, нині цей каталог має виняткову історіографічну цінність та велике джерелознавче значення для історії збирацьких традицій на Чернігівщині, оцінки рівня розвитку камеральних методів опису рукописних книг.

За запрошенням ректора Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині М.Н. Лавровського в 1878 р. М.І. Лілеєв переходить працювати в цей заклад на посаду викладача російської історії та географії. Через декілька років, в 1883 р., М.Н. Лавровський, стурбований станом бібліотеки (він доклав багато зусиль, щоб зробити її науковою: за часів керівництва М.Н. Лавровського бібліотека виросла з 4034 до 12.152 одиниць зберігання), запропонував М.І. Лілеєву за сумісництвом очолити й фундаментальну бібліотеку [15].

М.І. Лілеєв зіткнувся там також із недосконало організованим фондом бібліотеки інституту, де існували масиви не лише не описаних, а й не заінвентаризованих книжок. Тому свою діяльність у бібліотеці почав з організації рукописних каталогів, які систематично друкував з 1885 р.

Він працював у бібліотеці інституту впродовж 1883–1897 рр., власноруч почав редагування та створення карткового каталогу на бібліотечні фонди, що мав комплексно включити увесь бібліотечний матеріал. Запропонував нове зручне розміщення фондів за розділами наук, а відповідно – й нове розміщення книг. Сам, разом з іншими викладачами інституту, описував і за схемою здійснив нову розстановку фондів. Йому належав розділ “загальна історія” і “педагогіка”, де ним було описано 25120 назв у 5464 оправах. При кожному розділі існував каталог (його розділ – в 4-х зошитах) [16]. Про стан роботи з бібліотекою інституту та каталогами, про цінність збірки він повідомив у спеціальному листі до редакції «Киевлянина» від 12 січня 1886 р. [17].

М.І. Лілеєв сприяв науковому дослідженню рукописних пам’яток бібліотеки. Він першим складає попередній опис рукописних книг, який надалі описується студентами інституту під керівництвом М. Сперанського, а також проводить дослідження рукописних творів Юр’євського архімандрита Фотія, повідомляє про принципи опису рукописів Чернігівської духовної семінарії тощо [18].

У 1893 р., у зв’язку з новими реорганізаційними завданнями у формуванні фундаментальної (наукової) бібліотеки, діяльність бібліотечної комісії було поновлено – до її складу, крім М.І. Лілеєва, увійшли професори М.Н. Бережков, Є.В. Петухов, І.Г. Турцевич, далі – О.І. Покровський, О.П. Кадлубовський та А.В. Добіаш, які здійснювали реорганізацію бібліотеки, створення систематичного та алфавітного каталогів, організацію комплектування тощо [19].

М.І. Лілеєв багато зробив для поповнення бібліотеки рукописними фондами, оскільки дбав про збереженість збірок з губернських установ Чернігова. Зокрема, йому належить ініціатива передачі архіву Ніжинського грецького магістрату, який опинився у занедбаному стані. Після того, як цей архів перейшов на зберігання в інститут, М.І. Лілеєв підготував “Обзор архива Нежинского греческого магистрата 18 апреля 1890 г.” (рукопис залишився не опублікованим і нині зберігається в Інституті рукопису НБУВ в його власному архіві).

Огляд рукописних праць М.І. Лілеєва, що зберігаються в його особовому архіві, свідчить про глибоку зацікавленість не лише питаннями історії церкви, а й книгодрукуванням, зокрема, там зберігаються рукописи його праць: “Дело Клинцовской ратуши о типографии Федора Карташева в Клинцах. 1799 г.” [20]; “История Черниговской типографии” [21]; “Киево-Печерская типография. Заметка” [22]; “О книжных собраниях козацких старшин, церковных иерархов и русских бояр второй половины XVII в.” [23]; “О старых русских печатных азбуках” [24] тощо.

Будучи одним з фундаторів Ніжинського історико-філологічного товариства, членом Історичного товариства Нестора-літописця в Києві, Чернігівської вченої архівної комісії, учасником XI Археологічного з'їзду в Києві (1899), він багато зробив для поширення досліджень та розповсюдження здобутків наукового осередку інституту в галузі вивчення чернігівської старовини, а коли був обраний гласним Ніжинської міської думи та міським головою м. Ніжина (1904) – для збереження пам'яток цього міста [25].

Він був активним членом правління Ніжинського історико-філологічного товариства при інституті (1894–1917), яке очолював М. Н. Бережков і яке почало розвивати слов'янознавчі дослідження та започаткувало музей старожитностей і власну бібліотеку. Це товариство було певною альтернативою політиці нового директора інституту І.І. Іванова, який вороже ставився до слов'янознавства і поступово згортав курси лекцій та дослідження викладачів на цю тему [26]. На своїх засіданнях його члени обговорювали питання історії, археології, камеральної археографії, історичної географії, етнографії, історії мови не лише в Чернігівському регіоні, а й повідомляли про результати досліджень пам'яток рукописного та друкарського мистецтва в Україні й ширше – у слов'янських країнах. На його зібраннях систематично заслуховувались повідомлення, члени товариства публікували наукові розвідки у власному друкованому органі “Сборнике Историко-филологического общества при институте князя Безбородко в Нежине” (Т. 1–15, 1896–1915).

М.І. Лілеєв тісно співпрацював з іншими дослідниками рукописних пам'яток та стародруків інституту, зокрема, з Є.В. Петуховим, В.В. Качановським, М.Н. Сперанським, П.О. Заболотським, О.Ф. Музиченком, Б.Н. Бурзі та іншими дослідниками рукописно-книжкової культури, представниками Київської історичної та філологічної шкіл при Університеті Св. Володимира, Київської духовної академії, Історичного товариства Нестора-літописця.

Науково-камеральна археографічна діяльність М.І. Лілеєва, його практичний внесок у бібліографію та каталогізацію бібліотечних зібрань Чернігівської духовної семінарії та Історико-філологічного інституту, дослідження цих джерел не може бути переоціненим. Його праці засвідчують високий науковий рівень автора, який цілком відповідав загальному рівню наукового опису рукописних книг 70–80-х років XIX ст., характерного для академічної археографічної школи того часу, а бібліотечний досвід організації фондів наукової бібліотеки потребує окремого вивчення.

Джерела та література:

1. Коваленко О. Лілеєв Михайло Іванович // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. – Вип. 1. XIX ст. – 1930-ті рр. – К., 1999. – С. 194–195.
2. Лілеєв М. И. Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии. – Спб., 1880. – 215 с.
3. Так, М. Лілеєв вважав, що багато з цих рукописних книг було вивезено за кордон відомим колекціонером архівних документів та книг Гошковським, який деякі з них навіть опублікував. – С. 4.

4. Горский А. В., Невоструев К. И. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки: В 4-х вып. – М., 1855–1871; Славяно-русские рукописи В.М. Ундольского, описанные самим составителем и бывшим владельцем собрания. С приложением очерка собрания рукописей В.М. Ундольского в полном составе, написанное А.Е. Викторовым. – М., 1870; Попов А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А.И. Хлудова. – М., 1872; Прозоровский Д. Опись древних рукописей, хранящихся в Музее Имп. Русского Археологического общества. – СПб. 1879.
5. Петров Н.И. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. – Вып. I–III. – К., 1875–1879.
6. Бельский Т. И. Опись церковно-богослужбных книг, принадлежавших комитету для историко-статистического описания Подольской епархии. – Камянец-Подольский, 1876.
7. Див. детальніше: Міцук С.М. Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В.М. Перетца в Україні // Бібліотечний вісник – К., 2007. – № 4. – С. 23–36; Його ж. Зародження наукового опису рукописних пам'яток та стародруків як напрям українського книгознавства: друга половина XIX – початок XX ст. // Рукописна та книжкова спадщина України – К., 2007. – Вип. 11. – С. 16–34.
8. Лилеев М. И. Описание рукописей. – С. 37–40.
9. Там само. – С. 11–19.
10. Там само. – С. 65–71.
11. Там само. – С. 90–94.
12. Там само. – С. 193–199.
13. Там само. – С. 207.
14. Коваленко О. Лилеев Михайло Іванович. – С. 194–195.
15. Добиаш А.В. Н. А. Лавровский // ИИФИ князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1898. – Вып. XVIII. – С. 24–25.
16. Добиаш А. В. Заметка об основной библиотеке историко-филологического института кн. Безбородко, составленная по случаю реорганизации библиотеки // ИИФИ князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1895. – Вып. XV. – С. 15–18.
17. ІР НБУВ, ф. 127, спр. 212, арк. 1–2.
18. Отчет о состоянии и деятельности историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине за 1879/ 1880 годы, читанный на акте 30 августа 1880 года ученым секретарем Н. Я. Грогом // ИИФИ князя Безбородко в Нежине. – Т. 6. – К., 1881. – С. 21.
19. Добиаш А. В. Заметка об основной библиотеке. – С. 13–18.
20. ІР НБУВ, ф. 127, спр. 116, арк. 7–11.
21. Там само, спр. 150, арк. 1–67.
22. Там само, спр. 144, 2 арк.
23. Там само, спр. 254. 14 арк.
24. ІР НБУВ, ф. 127, спр. 44, 15 арк.
25. Коваленко О.Б. Лилеев Михайло Іванович. – С. 195.
26. ІР НБУВ, ф. III, № 20035, арк. 1– 2.

